

ביאורים

חז"ל מתארים, שבתקופת הגאולה, 'עקבתא דמשיחא', תרבה החוצפה. החוצפה היא מרידה במוסכמות, סירוב לקבל עול ומרות מגורם חיצוני שמכתיב לאנשים כיצד עליהם להתנהג. את החוצפה הזו מזהה הרב קוק עם תופעת הכפירה שהתחדשה בסמיכות לתהליך הגאולה, והתחזקה עם הזמן. למרות הנוקמים הרוחניים העצומים שהיא חוללה לעם ישראל בניכור למסורת ולקיום המצוות, מבחין הרב קוק במקורות הנסתרים, מתחת לפני השטח, שממנה היא יונקת, והוא רואה בהם בשורה חיובית. יש בחוצפה היכולת 'לשחרר סתימות' שמהן סובלת היהדות במשך שנים ולחלץ אותה ממסגרת צרה של דת לתרבות שמקיפה את מכלול החיים. בפסקה הקודמת תיאר הרב את המיאוס שחשה הכפירה כלפי עבודת ה' שמבוססת על רחשי כבוד בעלמא, מתוך שאיפה לעבודת ה' שמבוססת על חיבור למקור החיים. כאן מתאר הרב נקודה שונה. לא ביחס למניעים של עבודת ה', אלא ביחס לפן המעשי שלה. גם מי שמוכן להזדהות עם הערכים הכלליים של התורה באמונה בבורא עולם ובהשגחה ובשאיפה לחיי צדק ומוסר, מוצא קושי רב כשהוא פוגש את עולם ההלכה. הוא מוצא אוסף של דרישות פרטניות, שנראות כדקדוקי עניות וטרחנות יתרה, ושאינן בנייהן ובין המגמה הכללית שום קשר הנראה לעין. הכפירה לא הייתה מסוגלת לקבל על עצמה אורח חיים מעשי מפורט כל כך, תוך אמונה עיוורת שהכול נובע מאישהו רעיון צודק שלעצמו. השניות הזו לא התיישה על לבה, ולכן היא בחרה להסיר מעליה את יראת השמים ולחפש מענה אחר לשאיפות הערכיות שהיא חפצה בהם. היא מצאה זאת בתנועה הציונית ובתרבות המודרנית, ברצון לכונן 'עם חדש' על ברכי הצדק והמוסר החברתי. את הביקורת מפנה הרב כלפי פנים, לעולם התורה ולתלמידי החכמים, שלא הכשירו את עצמם מבעוד מועד כדי לספק את הדרישות הרוחניות החדשות של הדור. ההסברה שמחברת ומקשרת בין הערכים הכלליים של התורה ובין המעשים המפורטים שהיא מחייבת, נובעת מהשקפה פנימית ותובנות עומק המצויות בתורת הנסתר. העיסוק המרבי של לומדי התורה היה בתחום הנגלה, שמגלה את הים העצום של פרטי הפרטים הפרושים לאורך התורה. אולם הייתה הזנחה מתמשכת של עיסוק ברוי תורה שחושפים את המבנה הפנימי של התורה ואת הקשר ההגייוני והטבעי שבין חלקיה השונים. תורת הנסתר מעניקה ללומד את היכולת לראות את התורה כמקשה אחת, שבה כל הפרטים קשורים זה לזה בקשר אורגני, כאיברים רבים של גוף אחד. לכן, התרופה הנדרשת כדי להבריאת את הדור היא עיסוק אינטנסיבי ומעמיק בתחום הרוחני הנסתר של התורה, כדי ש'יצליח לתת מענה הגון ומספק לתביעה של חיבור הפרטים והכלל. כך נוכל לחבר את התנועה הציונית ואת התנועות השליליות שמלוות אותה, אל שורשה, מהתשובה היא באה, ואל התשובה היא תשוב. כך יזכו גם שומרי התורה והמצוות לתשובה עליונה, שתרום את הדבקות שלהם בחיי האמונה.

הרחבות

°הסיבות החיוביות לחוצפה בימי המשיח

החֲצִפָּה דַּעֲקֵבְתָּא דְּמִשְׁיַחָא. הרב קוק לא רואה בחוצפה המתבטאת בכפירה שבזמן עקבות המשיח דבר שלילי בלבד, אלא מביא גם תפקידים חיוביים שיש לה. וכן כותב הרב קוק "החוצפה של עקבתא דמשיחא היא מיעוט אור לשם תיקון העולם, ואינה דומה כלל למאורעות של עבריונות אחרים שהם היו לקוחות (מלשון ליקוי) גמורה דרך הריסה" [אורות התחיה, לט]. א. יצירת בירור אמוני עמוק יותר: בזמן תחייתה הלאומית של עם ישראל, בניין האומה צריך להיבנות מתוך אמונה מבוססת ויציבה. "זאת היא הסיבה שכה שלילי גדול מתעורר בעקבא דמשיחא בחוצפה סגיא.ה. ושליה זאת תבער את כל מה שהוא חלוש... במושגים האלקיים (יסודות רוחניים שאינם מבוררים)... מכל מקום סוף סוף שהכל יצמח בטהרה וגבורה בטהרה וגבורה בקדושה עליונה..." [אורות התחיה, נא]. היינו, כפירה תגרום לבירור אמוני שיביא לכך שהאמונה הרדודה תוחלף באמונה עמוקה, אמיתית ומבוררת. ב. חיזוק חומרי: התקדמות הטכנולוגיה, התעשייה והבניה מביאים ברכה לעולם. אולם, עקב העסק בעניינים רוחניים פוחת העיסוק בבניין הצד החומרי בעולם. על כן, "באים בשביל כך אנשים מקניאים (מלשון קנאות) להרעיונות המעשיים ותולדותיהם, ומשיבים את כחם בעולם ע"י דחיפה של הרעיונות הנאצלים (הרוחניים), לאחור...". [שמונה קבצים, קובץ א, תסו]. ג. בניין האומה והארץ: חלק מבניין האומה בצורה השלמה שלה הוא חומרי. כל עם זקוק למערכת שלטון, חקלאות, תעשייה וכו'. וכן כותב הרב קוק: "כי באמת מרכז החיים הוא ההתעלות הרוחנית, אלא שאי אפשר שתהיה הרוחניות מפותחת כראוי אם לא יהיו שלמים... כל הקניינים החמריים הנדרשים לאומה... [מאמרי ראי, 96]. אולם, לאחר שסיימו כוחות החוצפה את תפקידם, בניין העולם והאומה ימשיך בצורה שלמה יותר מתוך דרכה של תורה.

שאלות לדין

- א. מדוע הדרישה להבין איך כל פרט מתקשר על הכלל, מוכרחת לבוא על ידי החוצפה?
- ב. מהן נוקיה של אותה החוצפה?

י. החֲצִפָּה °דַּעֲקֵבְתָּא דְּמִשְׁיַחָא °בָּאָה מִפְּנֵי שְׁהֵוְלָם הִכְשֵׁר כְּבָר עַד פְּדֵי לְתַבַּע אֶת הַהֲבִנָּה, אִיף כָּל הַפְּרָטִים הֵם מְקַשְׂרִים עִם הַכְּלָל°, וְאִין פְּרָט בְּלִתי מְקַשֵּׁר עִם הַגְּדָל הַכְּלָלִי יְכוּל לְהִנִּיחַ אֶת הַדַּעַת. וְאֵם הָיָה הָעוֹלָם עוֹסֵק בְּאוֹרָה שֶׁל תּוֹרָה °בְּמַדָּה זו, שֶׁתִּתְגַּדֵּל הַנְּשִׂמָה הַרוּחִיית עַד פְּדֵי הַפְּרָת הַקְּשׁוֹר הָרְאוּי שֶׁל הַפְּרָטִים עִם הַכְּלָלִים הַרוּחִיִּים, הַיְתָה הַתְּשׁוּבָה, וְתִקּוֹן הָעוֹלָם, הֵבֵא אֶתָּה וְעַל יְדָה, מוֹפְיַעָה וְיוֹצְאָה אֶל הַפְּעֵל. אָבֵל פִּיּוֹן שֶׁהַתְּשׁוּבָה גְרָמָה, שְׁאוֹר תּוֹרָה פְּנִימִית, הִטְעוֹן רוּמָמוֹת וְקִדְשָׁה עֲצָמִית, לֹא הוֹפִיעַ בְּעוֹלָם פְּרָאוּי, בָּאָה הַתְּבִיעָה °שֶׁל סְדוֹר חַיִּים פְּאָלָה, שֶׁהַפְּרָטִים יְהִיו מוּבְנִים בְּמוּבָן הַכְּלָל°, בְּזִמְן כְּזֶה, שֶׁהַגְּמוּר שֶׁל גְּלוּי הָאוֹר וְסְלִילַת הַדְּרָךְ לְהִבְנָה זו עֲדִין לֹא בָּא, וּמִזָּה בָּאָה הַהִרְיָסָה הַנּוֹרָאָה. וְאִינוּ מְכַרְחִים לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּתִרְפּוֹה הָעֲלִיּוֹנָה, שֶׁהִיא הוֹסֵפֶת כַּח בְּכִשְׁרוֹן הַרוּחִיִּים, עַד אֲשֶׁר הַדְּרָךְ אִיף לְהִבִּין וְלִשְׁעֵר אֶת הַקְּשׁוֹר שֶׁל כָּל עֲנִינֵי הַדַּעוֹת וְהַמַּעֲשִׂים הַתּוֹרִיִּים עִם הַכְּלָל הַיְתָר עֲלִיוֹן יְהִיָּה דְּכָר הַמוּבָן וְהַמְצָעָה °בְּדָרְךָ יִשְׁרָה עַל פִּי הַרְגֵּשׁוֹת הַנְּפִשׁוֹת הַשְּׂכִיחוֹת°, וְאִז יִשׁוּב כַּח הַחַיִּים הַרוּחִיִּים בְּמַעֲשָׂה וּבְדַעָה לְהוֹפִיעַ בְּעוֹלָם, וְתִשׁוּבָה כְּלָלִית תַּחַל לְתַת אֶת פְּרִיָּה.

יא. אָמְנָם בְּמַעֲמָקֵי הַחַיִּים °מִתְנוֹצֵץ בְּכָל רְגַע אוֹר חֲדָשׁ שֶׁל תְּשׁוּבָה עֲלִיוֹנָה, כְּשֶׁם שְׁאוֹר שׁוֹטֵף חֲדָשׁ הוֹלֵךְ בְּכָל הָעוֹלָמוֹת וּמְלוֹאֵיהֶם לְחֲדָשׁ, וְלִפִּי עֵרְפוֹ שֶׁל הָאוֹר וּמְלוֹי הַחֲכֵמָה וְהַקְּדָשׁ שֶׁיֵּשׁ בוֹ מִתְמַלְאֹת הַנְּשִׂמוֹת בְּאוֹצְרוֹת חַיִּים חֲדָשִׁים, וּפְרֵי הַתְּרִבּוֹת הַמוֹסְרִית וְהַמַּעֲשִׂית הַיְתָר עֲלִיוֹנָה הוֹלֵךְ וְצוֹמֵחַ מִתּוֹךְ שִׁטְף זָה.

יג. וְנִמְצָא אוֹר הָעוֹלָם כְּלוֹ וְחֲדָשׁוֹ לְכָל צִוּוֹתָיו בְּכָל זְמַן וְעַדן בְּתִשׁוּבָה הוּא תְלוּי°, וְקָל וְחֹמֶר° אוֹרוֹ שֶׁל מְשִׁיחַ וְיִשְׁעָתֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, תַּחֲתֵת הָאָמָה וְהָאָרֶץ, הַשְּׂפָה וְהַסְּפָרוֹת, שֶׁהַכֵּל מְקַוֵּר הַתְּשׁוּבָה יוֹצֵא, וּמְמַעֲמָקִים אֶל מְרוֹמֵי הַתְּשׁוּבָה הָעֲלִיוֹנָה יוֹבֵאוּ.

החֲצִפָּה - כלפי התורה ולמודיה. **דַּעֲקֵבְתָּא דְּמִשְׁיַחָא** - שבתקופה הסמוכה לביאת המשיח. **אִיף כָּל הַפְּרָטִים הֵם מְקַשְׂרִים עִם הַכְּלָל** - איך הפרטים שהם המצוות המעשיות מקושרות עם המגמה והשאיפה לתיקון עולם במלכות שדי. **בְּאוֹרָה שֶׁל תּוֹרָה** - פנימיות התורה. **בָּאָה הַתְּבִיעָה** - הוכשר הדור ונולדה דרישה. **שֶׁהַפְּרָטִים יְהִיו מוּבְנִים בְּמוּבָן הַכְּלָל** - בהבנה פנימית ועמוקה המתאימה לשאיפות הגדולות. **הוֹסֵפֶת כַּח בְּכִשְׁרוֹן הַרוּחִי** - חיזוק הרוח על ידי לימוד של פנימיות התורה. **הַמוּבָן וְהַמְצָעָה וכו'** - מוסבר בצורה ברורה ובהירה. **הַנְּפִשׁוֹת הַשְּׂכִיחוֹת** - רוב הציבור. **בְּמַעֲמָקֵי הַחַיִּים** - בפנימיות העולם. **שְׁאוֹר שׁוֹטֵף חֲדָשׁ** - אור של חיים לעולם. **בְּתִשׁוּבָה הוּא תְלוּי** - בהשפעה של אור התשובה העליון. **וְקָל וְחֹמֶר וכו'** - ישועת ישראל איננה עניין של הצלחה חומרית בלבד, אלא היא תחייה רוחנית-פנימית, ואם כן, ודאי היא תלויה בתשובה.

ביאורים

למרות שהאדם בוחר לחזור בתשובה מרצונו החופשי, הוא בעצם מבטא את הצורך הטבעי של הנפש. רפואת הגוף מוכרת ומוחשית לנו, ועל ידי התבוננות בה נוכל להבין טוב יותר את רפואת הנפש, התשובה, שפעולתה נסותרת מאיתנו. הרפואה לא מחדשת דבר בגופו של האדם. היא מנקה ומסירה את הגורמים המזיקים שהתווספו לגוף, ומחזירה אותו למצבו המקורי, ללא עודפים מיותרים. השבת הגוף לצורתו הטבעית, הבראשיתית, היא היצירה הגדולה של הרפואה. בדומה לה, גם התשובה לא מוסיפה ומעמיסה על נפש האדם. אדרבה, היא רק מסייעת לו להשיל מעליו שכבות של לכלוך מוסרי ולהיפטר מהרגלים לא רצויים. במשך הזמן, האדם קנה לעצמו דרכי פעולה שלא מתאימות לו, והתשובה מחזירה אותו לנקודת הראשית הטהורה, וגואלת אותו מכל השעבודים שאליהם הוא התמכר. כמו שהרפואה היא פעולה הכרחית שנגזרת מהמבנה הטבעי של הגוף, כך התשובה היא פועל יוצא של התכונה הטבעית הבסיסית של הנפש. החטאים לא פוגמים רק בעולם הנפש של האדם אלא גם בעולם הדעת. הכישרון השכלי של האדם וכוח התבונה שבו משקפים את המדרגה הרוחנית שבה הוא מצוי. האדם קולט, מפרש ומעבד את המציאות הגלויה שהוא נפגש עמה, לפי עולם המושגים שלו והעניינים הקרובים אליו. התשובה עורכת ניקוי מערכת יקוי בתוך האדם, ומאפשרת לו להגיע להישגים גבוהים הרבה יותר גם בתחום הדעה וההשגה הרוחנית.

התשובה קדמה לעולם, ולכן היא גם ניצבת בסופו. השורש של העולם, מבטא את התכנית והמטרה שלשמה נוצר העולם, ולכן מן ההכרח שהוא יחתור לממש אותה ללא הרף עד שלבסוף יגיע לייעודו. הדחף הבלתי פוסק של האנושות בכללה לקדם את העולם ולשכלל אותו, בכל דרך, בכל מובן ובכל תחום, במטכנולוגיה וברפואה, בתרבות ובחינוך, בערכים ובמוסר, בעיצוב וביופי, נובעת מהשאיפה הכמוסה להתעלות, להתקדם למצוות את הכוחות והכישורונות עד תומם. התשובה היא מנוע אנרגיה רב עוצמה שמאיץ באדם לשאוף לשלמות בלתי פוסקת, לעבר האין סוף. לא רק ההתפתחות הערכית, אלא גם ההתפתחות החומרית נובעת מהרצון להכין כלים נאים ומרווחים שיעניקו מרחב ותעצומות לאורות הגדולים שיתגלו. נפש בריאה בגוף בריא.

התשובה נותנת לאדם חופש וחירות אמיתית, שמשחררת אותו ממקובעות. לפעמים נוח להתרגל לשגרה המוכרת, למחשבות שטחיות, כתוצאה מעצלות מחשבתית. קיים גם חשש להיחשף לרעיונות עומק שעלולים לשבור את תפיסת העולם הפשוטה. יש רתיעה מלהציב יעדים חדשים, להעלות את הרף ולדרוש מעצמנו יותר, ובמקום זאת מסתפקים במועט במקום שלא צריך. התשובה לא מטפלת רק בשלילה אלא גם בדברים חיוביים שצריך לטפח, לשכלל ולהעצים.

הרחבות

° הירידה והעליה

הזלף הוא ומתפתח. הרמח"ל כותב "כל יום ויום שעובר נמצא העולם קרב יותר אל שלמותו", כי הקב"ה מנהיג את העולם למצבו השלם [דעת תבונות מח]. ההתפתחות שעליה מדבר הרב קוק היא שיבה אל ההתחלה בצורה שלמה יותר. הרב מסביר שכל תהליך בעולם מגיע קודם כל על ידי ירידה של רעיון רחני לעולם הגשמי, שכתוצאה מהמפגש ביניהם הרעיון מגיע לדרגה שפלה מאד. אחרי הירידה מגיע שלב ההתרוממות - ההתפתחות אל הרעיון המקורי באופן שהעולם מכיל אותו. למשל, המוסר האנושי הולך ומתפתח, ויש בו התקדמות במישור הפרטי והכללי. יש לנו מבט אופטימי על המציאות, אנחנו מאמינים בגאולה השלמה של העולם [אורות הקודש ב, מאמר חמישי, ו; יט].

° הימשכות אחר החטא

בחבלי החטאת. הגמרא מביאה מדרש על הפסוק "הוי מושכי העוון בחבלי השווא, וכעבות העגלה חטאה" [ישעיה ה, יח]: "אמר רבי יוסי: יצר הרע בתחילה דומה לחוט של בוכיא (קורי עכביש) ולבסוף דומה לעבות העגלה" [סוכה נב, א]. לפני שהאדם הורגל בחטא קל לו להתנתק ממנו, הקשר אל החטא חלש כחוט דק שאינו יכול למשוך. אולם ככל שהאדם מתרגל יותר לחטא מתעבה גם החוט עד שנהיה לחבל חזק (עבות) שיכול למשוך גם עגלה.

שאלות לדין

- א. איך ניתן לראות את מה שהרב קוק מתאר, שרוח התשובה נותן את עיקר הצביון לעולם? ב. מהו שורש ההבדל בין עבדות לחופש?

פרק ה

הכרחיות מציאות התשובה ופעולתה באדם, בעולם ובכנסת ישראל

א. התשובה היא ההרגשה היותר בריאה של הנפש. נשמה בריאה בגוף בריא מוכרתת היא לבוא לידי האשר הגדול של תשובה, והיא מרגשת בה את הענג הטבעי היותר גדול. פליטת החמרים המזיקים פועלת פעולתה הטובה והמבריקה בגויה קשה היא שלמה בתכונתה, והרקה רוחנית של כל מעשה רע וכל רשומים רעים ומקלקלים הבאים ממונו, של כל מחשבה רעה ושל כל רחוק מהתכן האצילי האלהי בכלל, שהוא יסוד לכל רע, לכל גסות וכעור, מוכרתת היא לבוא, כשהאורגון בריא מצדו הרוחני והגשמי יחדיו.

ב. נגד כל חלק של פעור, שמשתלק מנשמות האדם על ידי הסכמתו הפנימית של אור התשובה, מתגלים עולמות מלאים בבהירותם העליונה בקרב נשמתו. כל העברת חטא דומה להסרת דבר החוצץ מעל העין הרואה, ואפק-ראיה שלם מתגלה, אור מרחבי שמים וארץ וכל אשר בהם.

ג. העולם מוכרח הוא לבוא לידי תשובה שלמה. אין העולם דבר עומד על מצב אחד, כי-אם הולך הוא ומתפתח, וההתפתחות האמתית השלמה מוכרתת היא להביא לו את הבריאות הגמורה, החקירת והרוחנית, והיא תביא את אור תיי התשובה עמה.

ד. רוח התשובה מרחף בעולם והוא נותן לו את עקר צביונו ודחיפת התפתחותו, ובכריח בשמיו הוא מעדן אותו ונותן לו את כל פשרו יפיו והדרו.

ה. העקשנות לעמד תמיד בדעה אחת ולהתמקד בה בחבלי החטאת שנגעשו למנהג, בין במעשים, בין בדעות, היא מחלה הבאה מתוך שקוע בעבדות קשה, שאינה מניחה את אור החרות של התשובה להאיר בעצם חילה; פי התשובה היא שואפת לחפש מקורי אמת שהיא החפש האלהי, שאין עמו שום עבדות.

ההרגשה היותר בריאה - היא סימן של בריאות נפשית ולא של חולשה. פליטת החמרים המזיקים - תהליך העיכול להוצאת הפסולת מהגוף. והרקה רוחנית... יחדיו - כוונת המשפט היא: ריקון וניקוי של החלק הרוחני של האדם מן הרע שבו, מוכרח להתקיים במצב בריא. רשומים - רשמים. של כל מחשבה וכו' - מוסב על 'הרקה רוחנית'. רחוק מהתכן האצילי האלהי - התרחקות הנפש ממקורה האלוהי. כשהאורגון - הגוף החי, האדם. נגד - כנגד. על ידי הסכמתו הפנימית של אור התשובה - באמצעות הסכמתו להופעת אור התשובה שנמצא בפנימיותו. מרחף בעולם - שורר בעולם ומשפיע עליו. צביונו - צורתו, תוכנו. ובכריח בשמיו - נמשל: השפעתו הפנימית שממנה נובעת הרגשה טובה. העקשנות לעמד תמיד בדעה אחת - קיבעון במחשבה מסוימת. למנהג - הרגל. שקוע בעבדות קשה - דפוס חיים קבוע שאינו נתון לשינוי.

ביאורים

התשובה לא מטפקת רק טיפול תרופתי לאחר שמתגלה המחלה, אלא מעניקה לאדם את היכולת הבטיסית לעבוד את ה'. האדם נמצא במלכוד, כאשר מצד אחד הוא רוצה לתקן את דרכיו, לטהר את מידותיו וללכת בדרך הישר; ומצד שני, הוא מכיר את החולשות שלו, ויודע מראש שהוא לא יעמוד בכל הציפיות. הנפילה הקרובה כבר בדרך, זה רק עניין של זמן. הסתירה המובנית הזו מחלחלת לעומק הנפש, ומנטרלת את הרצון והאומץ לנסות ולהתקדם. כאן נכנסת התשובה לתמונה, ומשרה על האדם ביטחון ושלווה. התשובה מלמדת את האדם שהוא נמדד בעיקר לפי הרצון והתשוקה התמידיים להמשיך הלאה ולחזור לשלמות. מה שמזין את התשובה הוא כוח הרצון, שלא נרתע מפני משברים וקלקולים במהלך הדרך. התשובה מצליחה להסיר את המכשולים, והיא מיישרת את הדרך למרות כל ההפרעות. הידיעה העמוקה הזו נותנת לאדם את התחושה שהוא מסוגל, שום קושי לא יעמוד בפניו ולא ירתיע אותו. החטא הוא לא תקלת מערכת אלא חלק מובנה בעולם החומר. האדם שנברא בעל גוף, מועד לחטוא בטבעיות. התורה אינה רוצה להחליש את הגוף ולפגוע בו. דיכוי הגוף, כמו דיכוי הרוח, הוא חטא שפוגם ביסוד היצירה של האדם ושל העולם. במקום זאת, ה' ברא את העולם על בסיס התשובה, שהיא 'הטבע של הטבע'. במקום להיכנע לטבע החיצוני, התשובה מאפשרת לנו להציץ פנימה ולחוות את הטבע השורשי, את המקור האלוקי שמעניק חיים, כדי שהנשמה והגוף ישלבו ידיים בהרמוניה.

התשובה, לעת עתה, היא נחלתם של יחידים, מתי מעט. האנושות בכללה עדיין מרכינה את ראשה בפני הדרישות החומריות של עולם הטבע. אך ישנה התעלות מתמדת של העולם, גם מתחת לפני השטח, כך שבעתיד התשובה תהיה נחלת הכלל. במקום להתפעל רק ממוצר חדיש או מתגלית מדעית חשובה ככל שתהיה, העולם יצא מגדרו בעקבות הגילוי המרעיש של עולם התשובה. מהיכולת להגיע לשליטה, להניע את החיים בעוצמה רוחנית שמחזקת את כוחות הגוף ולא מדכאת אותם. האווירה הזו תעלים כליל את הרשע והחטאים מהחברה האנושית. מי שיוביל את המהפכה הזו הוא עם ישראל. העם היחיד שהאופי הלאומי שלו מושתת על אמונה ומוסר, ולכן הוא לא ייתן לעצמו מנוח עד שהוא ימצא את הדרך לבטא את עצמו בשלמות. כוח המשכיה הרוחני שטבוע עמוק בתוך עם ישראל יהפוך אותו למודל האנושי של עם מתוקן, והוא זה שייתן את ההשראה, יעורר את הרצון ויורה את הדרך לתשובה לשאר האנושות, שתצטרף אליו בהמשך.

הרחבות

° אי אפשר בלי תשובה

התשובה קדמה לעולם. "שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם אלו הן... תשובה דכתיב "בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל... תשב אנוש עד -דכא ותאמר שובו בני אדם" [פסחים נד, א]. "כלומר, שעלו במחשבה להבראות קודם שנברא העולם, שאי אפשר לעולם בלא הם" [ר"ן נדרים טז, ב].

° לא להתנזר מהעולם

זכפר עליו מאשר חטא. הפסוק מדבר על נזיר שמתנזר מהנאות העולם, ועל כך דורשת הגמרא - "רבי אלעזר הקפר ברבי אומר: 'זכפר עליו מאשר חטא על הנפש', וכי באינו נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין. והלא דברים קל וחומר - ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חוטא, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה" [נדרים י, א].

° ישראל סוללים דרך התשובה

היא הראשונה בעולם לתשובה. גם הרמח"ל כותב "ואולם במעשיהם של ישראל תלה האדון ברוך הוא תיקון כל הבריאה ועילויה, ושעבד כביכול את הנהגתו לפעלם..." [דרך ה' חלק ב, ד, ט]. הרב קוק מסביר את הגבול בין עם ישראל לאומות העולם - כל אומה מתאגדת כדי להבטיח לעצמה חיי רווחה ונוחות גשמית, אך עם ישראל לא קם בתור אוסף פרטים שחייפשו מדינה בטוחה (עייני כוזרי א, פא), הוא מאוגד סביב בסיס מוסרי, הקודש הוא שמאחד אותו. פסגת השאיפה הלאומית שלנו היא הצימאון לדעה והרגשה אלוקית, וכדי להגיע לפסגה זו דורש עם ישראל את התפתחות העולם על ידי התשובה [אורות התחיה י; אורות ישראל ב, א].

שאלות לדין

א. מה כל כך מפליא בגבורת התשובה?

ב. לאחר כל החטאים הפרטיים של יחידים בעם ישראל, איך יתכן ש"אין חטא ועוון" בכנסת ישראל?

ו. מבלעדי מחשבת התשובה, מניחתה ובטחונה, לא יוכל האדם למצא מנוח, והחיים הרוחניים לא יוכלו להתפתח בעולם. החוש המוסרי תובע מהאדם את הצדק והטוב, את השלמות, והשלמות המוסרית כמה רחוקה היא מהאדם להגשימה בפעל, וכמה כחו חלש לכונן מעשיו אל הטהר של אידאל הצדק הגמור, ואיך ישאף אל מה שאיננו ביכולתו פקלל!?

לואת, התשובה היא טבעית לאדם, והיא משלימתו. אם האדם עלול תמיד למכשול, להיות פוגם בצדק ובמוסר, אין זה פוגם את שלמותו, מאחר שעקר יסוד השלמות שלו היא העריגה והחפץ הקבוע אל השלמות. והחפץ הזה הוא יסוד התשובה, שהיא מנצחת תמיד על דרכו בחיים ומשלימתו באמת.

*. התשובה קדמה לעולם, ולפיכך היא יסוד העולם. שלמותם של החיים היא דוקא עם המשך התגלותם על פי טבעם העצמי. וכיון שהטבע מצד עצמו אינו בעל הסתפקות והבחנה, הרי החטא מכרח הוא מצד זה. ואין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. ובטול עצם טבעייתם של החיים, כדי שיהיה האדם בלתי-חוטא, זהו עצמו החטא היותר גדול, "זכפר עליו מאשר חטא" על הנפש. על פן התשובה מתקנת את הקלקול ומחזירה את העולם ואת החיים למקורו דוקא בגלוי יסוד עצמייתם העליון, עולם החרות, ועל שם פה מכנים שם ה' אלהים חיים.

ז. העתיד יגלה את הפליאות של גבורת התשובה, ויהיה גלוי זה מענין את העולם פלו באין-ערך הרבה יותר מכל החזיונות המפליאים, שהוא רגיל לראות בכל מרחבי החיים והמציאות. והתגלות חדשה זו תמשך את לב הכלל בפליאתה עד כדי להשפיע על כלם מרוחה, ואז יקום העולם לתחיתו האמתית, ויחדל החטא, ויבער רוח הטמאה, והרשעה פלה כעשן תכלה.

ח. כנסת ישראל, בהרגשתה הרוחנית העודפת, היא הראשונה בעולם לתשובה, היא החטיבה העולמית שפגלת התשובה ותגלה בה תחלה; היא נדחפת להיות מתאמת עם האזרה האלהית בעולם, שאין בה חטא ועוון. וכל נסיגה מתכונה זו מצדה הרי היא פוגמת את שלמות אפיה של אמה זו, שסוף סוף כחה תחזק בחיים ינצח את ההפגעה, והבריאות השלמה תבוא אליה וברב כח תחל לפעמה, ואור התשובה יופיע בה בראשונה. ואחר כך תהיה היא הצנור המיוחד המשיפע את לשדו החיים של תאנות התשובה העדינה על פל העולם פלו, להאיר אותו ולקומם מצבו.

מחשבת התשובה - תפיסת עולם שמיוסדת על התשובה. **מניחתה ובטחונה** - השלווה והביטחון שהיא מעניקה. **החוש המוסרי וכו'** - המשך הפסקה בא להסביר את האמור במשפט הראשון. **העריגה והחפץ הקבוע אל השלמות** - השאיפה התמידית לשלמות, ההשתלמות. **מנצחת תמיד על דרכו בחיים** - מנחה את חייו. **התשובה** - כוח התשובה. **המשך התגלותם על פי טבעם העצמי** - הוצאה לפועל של כוחות החיים כפי טבעם הפנימי. **זכפר עליו וכו'** - הנזיר שאסר על עצמו את היין, מביא קרבן חטאת בסיום נזירותו, משום שיש בחינה מסוימת של חטא בניירות, שאסר עצמו במותר לו וחסם את כוחותיו הטבעיים. **בגלוי יסוד עצמייתם העליון** - השבתם (בתהליך כלל עולמי) למקורם העליון, שבו כוחות החיים נוטים מטבעם לטוב. **העודפת** - היתרה, יותר מאומות העולם. **החטיבה העולמית** - האומה. **להיות מתאמת** - להתאים את עצמה. **לפעמה** - להחיות ולהפעיל אותה. **לשד** - חיוניות. **לקומם** - להקים.

ביאורים

בפרק זה עוסק הרב קוק בערך העליון של הרהורי התשובה. הרהור נתפס בעינינו כדבר קטן וזניח, שמבליח לרגע ומיד מתמוגג. כדי להבין את המשמעות שיש להרהורי התשובה עלינו להבין קודם את השפעת תהליך התשובה על האדם.

בעקבות החטא ישנה תחושה של כישלון ובלבול, כאדם טובע שנאבק במים. התשובה באה כתרופה לבלבול, היא מוציאה את האדם מתחושת הכישלון, עוזרת לו לצוף מעל המים ולהביט קדימה. דבר זה קורה בעקבות שני דברים בולטים שמעניקה התשובה לאדם: שלוה ורוגע יחד עם חירות פעולה ומחשבה.

הנקודה הראשונה היא שלוה ורוגע. אדם שכל מגמת חייו היא תהליך של תשובה מודע לעצמו יותר. הוא מכיר את מעלותיו וגם לא מסתיר את חולשותיו, לכן הוא יכול לשמר את הטוב וגם לתקן את הדורש תיקון. אין מדובר ב'חפירה נפשית' מכאיבה ומדכאת אלא במודעות עצמית בריאה שעוזרת לאדם לשפר את כל צדדי האישיות שלו.

לצד מודעות עצמית זו מתלווה שלוה פנימית, שנקראת בדברי הרב מנוחה או קורת רוח. היא איננה מטרה בפני עצמה אלא מגיעה בטבעיות יחד עם התשובה והמודעות שבאה איתה.

הנקודה השנייה היא חירות הפעולה והמחשבה. אפשר לטעות ולחשוב שאדם חופשי הוא מי שאין לו גבולות ומעצורים, הוא יכול לעשות ככל העולה על רוחו, וגם לעצמו אינו נותן דין וחשבון. האמת הפוכה, דווקא אדם כזה משועבד וכבול לתאוותיו. כדוגמת מי שהתמכר לסם או להרגל רע ואינו מודע לכך ששיקול הדעת שלו מעורער, לא רצונו האמיתי מוביל אותו, אלא הרצון נגרר אחר סיפוק צרכיו מהסוג הנמוך ביותר. לאדם כזה אין מטרה ברורה בעלת משמעות אמיתית ולכן הוא חס אבוד. לעומת זאת אדם שחי במגמה של תשובה, עמל לברר את הרצון האמיתי שלו וגם מעלה אותו. רצונות שבהתחלה היו קטנים הופכים להיות ענקיים.

מחר נלמד בע"ה מה תפקידם של הרהורי התשובה בתהליך התשובה.

הרחבות

כוחו של הרהור תשובה

בהרהור תשובה. את משמעותו של הרהור תשובה ניתן ללמוד מהגמרא בקידושין. הגמרא אומרת שאם אדם מקדש אישה ומתנה זאת בכך שהוא צדיק (עכשיו), הרי היא מקודשת אפילו אם אדם זה רשע גמור "שמא הרהר תשובה בדעתו" [קידושין מט:]. מגמרא זו לומדים שמספיק הרהור תשובה של רגע על מנת להגדיר אדם כצדיק. וכן כתוב במדרש שמעוני, "כיוון שרחש לבם בתשובה קיבלם הקב"ה" [תהילים מזמור מה].

אלא שלכאורה יש להקשות שכן מהרמב"ם נראה שלא די בתשובה אלא יש צורך גם בוידוי דברים (בפה) על מנת שתהיה כפרה לאדם [הלכות תשובה א, א] [ועיין עוד בהלכות תשובה פרק א הלכה ד, שיש חטאים שיש תנאים נוספים לכפרתם]. המנחת חינוך מתרץ, שאף שיש צורך בתנאים נוספים על מנת לכפר על החטאים, "מכל מקום הוא צדיק כיוון שמתחרט לפני קונו יתברך ואינו תלוי בכפרה כלל" [מנחת חינוך מצוה ססד]. היינו, שצדקותו של האדם נמדדת לפי הרצון שלו לחיות את חייו כעת ואינה תלויה כלל בכפרה על חטאי העבר.

אמנם אומר ר' צדוק מלובלין, שלא די בהרהור סתמי, אלא רק אם הרהור יהיה "באמת לאמיתו" הוא מועיל [פרי צדיק פרשת וילך ושבת תשובה אות ד, על פי הרמב"ם בהלכות תשובה פרק ב, הלכה ב].

ההרהור חושף את הרצון הפנימי

הרהורי תשובה הם הם מגלים את עמק הרצון. כעין זה כתב ר' צדוק הכהן מלובלין "...שייכנס הרהור תשובה בלב כל נפשות ישראל ואזי יתברר שבפנימיות לבם מלא מהארת אלהות ורצונו לעשות רצונו, רק כל הקלקולים הוא מהשאור שבעיסה (יצר הרע)" [פרי צדיק דברים חג הסוכות אות כ].

שאלות לדין

- מהו היחס הראוי בין מנוחה לכובד ראש?
- מה הקשר בין הרהורי תשובה לגילוי עומק הרצון? מה ניתן ללמוד מכך?

פרק ז

ערכם של הרהורי תשובה, ציורה ומחשבתה

א. טבעה של התשובה היא, שהיא נותנת לאדם מנוחה וכבד-ראש^א פאחד. היא מנחמת אותו גם בהרהור תשובה. בנקדה אחת קטנה מאורה הגדול כבר מנח אשר גם ונשא של עולם מלא, ועם זה היא מצגת לעיני רוחו תמיד חובות של השלמה, המצילות אותו מציחות הדעת ונותנות עליו אור מתוק, הנותן ערך גדול וקבוע לחייו.

הציור של התשובה מהפך את כל העוונות ובהלותיהם, יסוריהם הרוחניים ובעוונותיהם, למשגים של עזון וקרת רוח, מפני שעל ידם זורח לאדם עמק הדעת של שנאת הרע, ואהבת הטוב מתגברת בו בגבורה אדירה, ולמעלה מכל חשבון ודעת הרי הוא מתענג על אשר הנחם, שמרגיש בו אותו הנעם האלהי, המיחד לבעלי תשובה, הנעים ביותר, עם הטעם המעדין של שביירת הלב ודכאות הנפש, המחברת עם אמונה עמקה של הצלה וישועת עולמים.

ב. כל מחשבה של תשובה מאגדת את כל העבר אל העתיד, והעמיד הרי הוא מתעלה בעליו הרצון של התשובה מאהבה.

ג. על ידי הרהורי תשובה שומע האדם קול ד' הקורא אליו מתוך התורה ומתוך כל רגשי הלב, מתוך העולם ומלאו וכל אשר בם, וחשק הטוב הולך ומתגבר בקרבו, והבשר בעצמו, הגורם את החטא, הולך ומתעדין, עד שאור התשובה חוזר בו.

ד. הרהורי תשובה הם הם מגלים את עמק הרצון, והגבורה של הנשמה מתגלה על ידם בכל מלוי הודה, ולפי גדלה של התשובה כך היא מדת החרות שלה.

מנוחה וכבד ראש - מנוחה מן החטא, וכובד ראש משום שהתוודע לחסרונותיו. מנח אשר... של עולם מלא - יש בה קישור והשפעה גדולה מעולם התשובה. מצגת לעיני רוחו תמיד חובות של השלמה - הוא מודע לחסרונותיו ולכך שעליו להתעלות ולהשתלם. הציור של התשובה - מחשבה תיאורית על התשובה ועל כוחה (הערת הרב פילבר). שעל ידם - על ידי העוונות ובהלותיהם, ייסוריהם הרוחניים וכיעוריהם. הנעם האלהי - תחושת הקרבה והביטחון. מאגדת את כל העבר אל העתיד - נותנת משמעות חיובית לכישלון ולחטא שעשה, בכך שהאדם לומד ומטיק מהם מסקנות לעתיד. בעליו הרצון וכו' - מתוך הכרת הרע והכיעור מתחדדת אצל האדם האהבה והשאיפה לטוב. על ידי הרהורי תשובה שומע האדם קול ד' - כאשר אדם מהרהר בתשובה הוא נאמן יותר לעצמיותו וקשוב יותר לרצונותיו ולפנימיותו, וממילא גם לקול ה'. והבשר - התאוות הגשמיות. הולך ומתעדין - נעשה עדין ורגיש יותר. עמק הרצון - פנימיות רצונו היא לעשות את רצון ה'. החרות שלה - התשובה מביאה לחירות מכל שיעבוד חיצוני.

ביאורים

מושג התשובה נתפס בעיני רבים כתהליך מלחיץ וקודר, אולם אתמול למדנו כיצד דווקא התשובה מביאה מנוחה לאדם, ונותנת לו עוגן המציל אותו משקיעה בבוץ הייאוש. יריית הפתיחה של תהליך התשובה היא הרהור התשובה, והוא זה שיכול להכריע את המערכה כולה. הבעיה היא שיש לנו נטייה לזלזל בהרהורים, בעינינו מדובר במחשבות חולפות שמזכירות קצת חלומות ודמיונות, ולכן הרב קוק מדגיש לנו שהערך שלהם להמשך תהליך התשובה הוא בעל חשיבות עליונה.

הרהור התשובה הוא גלגל ההצלה שלנו, הוא מאפשר לנו לאגור כוחות ולהתרומם מעלה מעל פני המים, ולראות שיש יבשה והיא קרובה. זו נקודת המפנה שבה מסתכל האדם אל תוך נפשו ורואה שיש בו הרבה אור, שהרצון העמוק שלו טוב ושיש בו את הכוחות להתרומם, גם אם עד עכשיו בוסס בבוץ.

השלווה שיכולה לבוא עם התשובה מתחילה כבר בהרהור הראשון אם רק יודעים מה פשרו, ומשמעותו היא פגישה בלתי אמצעית של האדם עם הרצון האמיתי והעמוק ביותר שלו. לאושרו הוא מגלה שיש בו שאיפה לטוב שהיא מניעה אותו, וידיעה זו מספקת לו שלוה פנימית. יחד עם זה ישנה גם קריאת כיוון לדרך חדשה, כי מטרת הרהור התשובה היא לעורר את האדם להסתכל אל העתיד ולא להתייאש בשל מעשי העבר. לכן לאחר שהאדם מכיר ברצון העמוק שלו להתרומם ולאחר שחייד את המחשבה הטובה שמביא איתו הרהור, זה הזמן שבו הוא צריך גם לבטא זאת במעשה, להתחיל לחתור אל עבר היבשה הבטוחה, אל מקומו הטבעי.

בתוך כל התהליך מתחילתו ועד סופו עלינו לזכור תמיד שיש דברים שיכולים להחליש ולהעיב על השמחה או על המנוחה שבאות עם התשובה, לכן עם המאמצים שלנו לחזק את הרצון ולשוב בתשובה שלמה עלינו לבטוח בקב"ה שיעזור לנו להגיע לתשובה שלמה.

הרחבות

העוונות פוגמים בקליטה הרוחנית של האדם

העוונות הם עומדים כמחצץ נגד האור הבהיר האלהי. ברור לנו שכיוון שהנבואה היא מעלה 'על טבעית' היא אינה ביטוי בלעדי לחכמתו של האדם, אלא מושפעת בעיקר מרמתו הרוחנית של האדם ודבקו בקב"ה. ככל שאדם יהיה נקי יותר מחטאים וקדוש יותר, הוא יהיה קרוב יותר לקב"ה ולכן יוכל לקלוט ביתר בהירות את 'האורה האלוהית'. כעין זה כותב הרמב"ם "..." (יש) מן הנביאים מי שיראה את ה' מאחורי מחיצות רבות, ומהם מי שיראהו מאחורי מחיצות מעטות, לפי ערך קרבתם אל ה', ועילוי מדרגתם בנבואה... (וכן) מאמר הנביא מבאר (את) זה: 'פי אם עונותיכם היו מְבַדְּלִים בִּינְיָן לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם' [ישעיה נט, ב] יאמר, כי חטאינו, והן אלו הרעות, כמו שזכרנו, הן המחיצות המבדילות בינינו ובינו יתעלה..." [שמונה פרקים, פרק ז].

אמנם הרב קוק בפסקה שלנו מלמד אותנו שגם לימוד התורה, אף שנראה שתלוי בחכמה גרידא, הוא תלוי ברמתו הרוחנית של האדם. התורה אינה חכמה אנושית אלא גילוי עצמותו של הקב"ה בעולם (שבת קה). לכן ככל שאדם קדוש וטהור יותר הוא מוכשר יותר לקלוט את 'אורה של תורה'.

ההבדל בין 'הקב ליטהר' ל'בא ליטמא'

פִּינּוּן שְׁהִרְעִיּוֹן קָשׁוּר לְקִדְשָׁהּ וְלַחֲפִיץ הַתְּשׁוּבָה... וְדַאי יִזְמִין הַשֵּׁם יִתְבַּרְךָ אֶת כָּל הַדְּרָכִים. הגמרא אומרת "בא ליטמא - פותחין לו, בא ליטהר - מסייעים אותו" [שבת קד]. מכך שהגמרא שינתה בלשונה, לומד רבנו יונה "הרשעים אחר שבחרו בדרך הרע מניחין אותן לעשות חפצם ורצונם, כי חס ושלום מן השמים לא יסייעו לשום אדם רע. אבל הצדיקים שבוחרין בדרך טובה מסייעין אותם" [פירוש רבינו יונה לאבות ד, ב].

שאלות לדין

- א. מהי משמעות הדבר שהעוונות חוצצים בין האדם לבין האלוה?
- ב. היתכן שחטאים שחטא האדם לחבירו, ימחקו, בגלל ששב על חטאים שבינו לבין המקום?

ה. הַנְּי רֹאֵה אֵיךְ הָעוֹנוֹת הֵם עוֹמְדִים כְּמִחְצָה נֶגֶד הָאֹר הַבְּהִיר הָאֱלֹהִי, הַזֶּרֶחַ בְּרֵב זָהָרִי עַל כָּל נִשְׁמָה, וְהֵם מְחַשְׁכִּים וּמְאַפְּיִלִים אֶת הַנִּשְׁמָה. הַתְּשׁוּבָה, אֲמִנָּם אֶפְלוּ אוֹתָהּ שֶׁהִיא מְחַשְׁבֵּית בְּעֵלְמָא°, גַּם הִיא פּוֹעֵלֶת יְשׁוּעָה גְדוֹלָה, אֲבָל לִיְדֵי גְאֻלָּה שְׁלֵמָה בָּאָה הַנִּשְׁמָה דְּוָקָא עַל יְדֵי הַהוֹצָאָה לְפַעֲלָה אֶת הַתְּשׁוּבָה שֶׁבָכַח. וּמְכַל מְקוֹם, פִּינּוּן שְׁהִרְעִיּוֹן קָשׁוּר לְקִדְשָׁהּ וְלַחֲפִיץ הַתְּשׁוּבָה° אִין מַה לְפַחַד כָּלָל, וְדַאי יִזְמִין הַשֵּׁם יִתְבַּרְךָ אֶת כָּל הַדְּרָכִים°, שֶׁהַתְּשׁוּבָה הַגְּמוּרָה, הַמְאִירָה אֶת כָּל הַמְחַשְׁכִּים בְּאוֹר חַיִּים, הִיא נִקְנִית עַל יְדָם; וְכִפִּי גְדֹל עֲרֻכָּה שֶׁל הַתְּשׁוּבָה, כִּף הַתּוֹרָה מִתְבַּרְכֶּת° וְיוֹתֵר הִיא מִתְבַּרְכֶּת, וְהַלְמוּד נַעֲשֶׂה צַח וּבְהִיר, "לֵב נִשְׁבֵּר וְנִדְּכָה אֱלֹהִים לֹא תִבְרָה".

ה*. רואים אנו בחוש, איך העוונות הם מחצות מבדילות בינינו ובין האור של ההשגה הבהירה, ולא עוונות היחיד לבד, אלא גם עוונות הפלל°, ומפל-מקום אין כל זה מעפב°, ועל-ידי התגברות גדולה זוכים לתשובה ולתקון ולהפוך חשף לאור.

ו. צריכים להעמיק מאד באמונת התשובה°, ולהיות בטוח, שבהרהור תשובה לבד גם כן מתקנים הרבה את עצמו ואת העולם. ומקרח הדבר שאחר כל הרהור תשובה יהיה יותר שמח ומרצה בנפשו ממה שהיה בתחלה. וקל וחמור לפשבר בא הרהור לידי הסקמה° של תשובה, וכשהוא מחבר בתורה וחקמה ויראת שמים°, ומפל-שכן פשהתכונה של האהבה האלהית° פועמת בנפשו. וירצה את עצמו וינחם את נפשו הנהלאה°, ויחזקה בקל מיני חזקים שבעולם, כי דבר ד' הוא "פאיש אשור אמו תנחמונו, כן אנכי אנתמכם".

ואם ימצא בעצמו חטאים שבין אדם לחברו וכחו חלש מלתקנם, מכל מקום אל יתיאש כלל מהתקנה הגדולה של התשובה, כי הרי העוונות שבין אדם למקום ששב עליהם הרי הם נמחלים, ואם פן יש לדון שהחלקים הנשארים שלא תקנו עדיו יהיו בטלים ברב מאחר שפבר ומחלו חלקים רבים מעוונותיו על ידי תשובתו. ומפל מקום אל יניח ידו מלהזהר הרבה שלא להפשל בשום חטא שבין אדם לחברו, ולתקן כל מה שיכול מהעבר בדרך חקמה ואמץ רוח מאד, "הנצל בצבי מיד וכפפור מיד יקוש"; אבל אל יפל לבו עליו על החלקים שלא ספקה ידו° לתקנם, כי אם יחזיק במעוה התורה ועבודת ד' בקל לב בשמחה, ביראה ובאהבה.

ז*. להעמיק הרבה צריכים ביסוד התשובה, עד שאורה יאיר כל-כף עד שזכרון כל חטא יעורר בו רגש שמחה עצומה, מפני הידיעה של הזכות הגדולה שמאירה בהם על ידי קדשת התשובה°, שהיא אור ד' הפועל בתקון העולם, יסוד הבריא.

מחיצות העוונות

נחמת התשובה

חטאים שבין אדם לחברו

זכרון חטא

ביאורים

בפרק זה מדבר הרב קוק על ייסורי הנפש שיכולים להתלוות לתהליך התשובה. הדבר יכול להתבטא בייסורי מצפון על מעשים שהאדם עשה בעבר או במחשבות קודרות על מידת הרע והקלקול.

פעמים נדמה שהגורם למכאובי הנפש הללו הוא התשובה, כי רק עם תחילת תהליך התשובה החלה גם תחושת הכאב. אך האמת היא שהגורם לכאב הוא החטא, התשובה רק משקפת לאדם את החולי, פעולה שגורמת לנפש לחוש בכאב, אבל לא היא גורמת אותו. אדם המתעורר לתשובה מתחיל להרגיש את החולי שעד עתה היה מצוי בו, אבל הסיבה לכאב היא החטא ולא התשובה. כדוגמת אדם שמרגיש חום וכאב ראש, הוא צריך לדעת שהגוף מאותו לו על חולי. החום והכאבים מפריעים, אבל הם מעידים על מערכת חיסונית תקינה שנלחמת בחיידקים ומכריחה את האדם להיאבק במחלה.

הרב קוק מכנה מצב זה כ"נתיקום של חלקי הנפש הרעים" שגורמים לכאב, והוא מוסיף שנדמה לנו "כאילו הם באים מצד יראת העונש". יראת העונש היא המדרגה התחתונה מבין סוגי התשובה, שבה אדם שב בתשובה מפחד העונש שיגיע לו על מעשיו הרעים. לסוג זה של תשובה יכולים להתלוות המחשבות הקודרות וייסורי המצפון שעליהם דיברנו לעיל. אבל הרב קוק מלמד אותנו שהסיבה לייסורים היא החטא שדבק בנשמה והוא זר לה. כשם שגוף זר החודר לגוף האדם מחולל נזק, כך גם החטא הוא כמו גוף זר לנשמה. וכשם שלגוף יש מערכת חיסונית שנלחמת בפולשים, כך גם לנפש יש את המצפון המעורר את האדם לחזור למוטב ולשוב בתשובה.

ההבנה שהכאב מגיע כתוצאה מהחטא ולא בגלל התשובה, וההפנמה שלכאב יש תפקיד במערך התשובה, נחוצים מאוד לתהליך התשובה. באופן זה אנו יודעים שהכאב לא נועד להחליש, אלא הוא מצביע על מגמת עלייה חיובית. ואם מבינים שהתפקיד של הכאב הוא למחוק את ההשפעה הרעה שדבקה בנפש האדם ומקבלים את הייסורים באהבה, אפשר לעלות למדרגה עליונה יותר של תשובה מאהבה.

הרחבות

אשרי האיש שהקב"ה מייסרו, מדוע?

אל תקרי תלמדנו אלא תלמדנו, דבר זה מתורתך למדתנו. כדי להבין את דרשת חז"ל, יש להביאה בשלמותה. בתהילים נאמר "אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו" (תהילים צד, יב). בתחילה הגמרא מבארת שפסוק זה עוסק בייסורים של אהבה. ייסורים אלו אינם באים בשל חטא, אלא תפקידם למרק את האדם מתאוותיו הגשמיות [על פי השל"ה עשרה מאמרות, מאמר חמישי, קעג]. משמעות הפסוק היא, שייסורים הם ייסורי אהבה רק אם אינם מביאים את האדם לביטול תורה. על פי פירוש זה יש לקרוא את הפסוק "...תיסרנו", ובכל זאת "מתורתך תלמדנו". אולם ר' יוחנן לומד מפסוק אחר שאף ייסורים הגורמים לביטול תורה יכולים להיות ייסורים של אהבה.

בשל זאת ר' יוחנן מבאר את הפסוק הנ"ל באופן שונה. הפסוק אינו עוסק בייסורים של אהבה, אלא בייסורי כפרה הבאים כדי למרק את עוונות האדם. לימודו של ר' יוחנן נובע מהבנה אחרת של הפסוק: "אל תקרי תלמדנו (נקוד בסגול, שהמשמעות היא 'תלמד אותו' היינו, שהקב"ה ימשיך ללמד את האדם תורה למרות הייסורים), אלא תלמדנו!" (נקוד בצירה, שמשמעותו 'תלמד אותנו' היינו את לומדי התורה). והמשמעות לכך היא ש"דבר זה מתורתך למדתנו" היינו, שאנו לומדים ממקום אחר בתורה (מעבד עברי, כמו שיתבאר לקמן) שישנם ייסורים הבאים למרק את האדם מחטאיו ולכן אשרי מי שה' מייסר אותו.

הלימוד שיש ייסורים שמממקים את האדם מבוסס על לימוד קל וחומר מעבד עברי, שאם פצעו אדונו באחד מאיבריו הוא יוצא לחירות: "מה שן ועין שהן אחד מאבריו של אדם - עבד יוצא בהן לחרות, יסורין שממרקין כל גופו של אדם על אחת כמה וכמה" (שמשחררים את האדם מעוונותיו) [ברכות ה.].

שאלות לדין

- א. האם הייסורים המתלווים לתהליך התשובה הם עונש על החטאים?
- ב. מדוע חשוב כל כך להבין מה מקור הרגשת הייסורים שמתלווים לתהליך התשובה?

פרק ח

מכאובי החטא ויסורי התשובה ומרפא הארתה

א. המכאוב, שמרגישים ברעיון התשובה, בראשית זריחתו, הוא בא מפני הנתיקים שחלקי הנפש הרעים, שאין להם תקנה כל זמן שהם מחברים בחטיבה אחת באורגניות הנפשית, מקלקלים את כל הנפש ופוגמים אותה, ועל ידי התשובה הם הולכים ונתקים ונעקרים, מעצמיית הנפש היסודית בעקרה. וכל נתוק מביא כאב, ככאב של עקירת אברים המקלקלים וכריתתם מטעם הרפואה. ואלו הם היסורים היותר פנימיים, שעל ידם ובהם האדם יוצא לחרות מהעבדות החשוכה של חטאיו ונטייתו השפלות ותוצאותיהם המרות. "מקל וחמר מישן ועין שעבד יוצא בהן לחרות", "אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו" - "אל תקרי תלמדנו אלא תלמדנו, דבר זה מתורתך למדתנו".

ב. המכאובים הגדולים, התוקפים את הנפש על ידי רעיון התשובה, אף על פי שלפעמים נראים הם כאלו הם באים מצד יראת הענש, אין התכן הפנימי שלהם כי אם יסורים עצמיים, שהנשמה נכזית בהם מפני שהחטא מכאיב אותה, שהוא נגד כל תנאי חייה, ואלה היסורים בעצמם הם ממרקים אותה. והאדם הפכיר בהפירה פנימית את האוצר הטוב, הנמצא בתוכיותם של יסורים אלו, הוא מקבל אותם באהבה גמורה ודעתו מתישבת בהם, ובזה עולה הוא במעלות רבות, ותלמודו מתקדם בידו, ואפיו הפנימי משתלם, והרשמים שעשו עליו עוונותיו נמחקים, והם מתהפכים לסימנים טובים, שהוד נשמתו בולט מהם.

ייסורי התשובה כעקירת אברים רפואית

קבלת ייסורי התשובה באהבה

בראשית זריחתו - בשלב הראשון, כשהאדם מכיר בחטאו ומצטער וכואב על החטא. הוא בא מפני הנתיקים - הכאב נגרם כתוצאה מניתוק החלקים הרעים מהנפש. שהם מחברים בחטיבה אחת באורגניות הנפשית - שהאדם מזדהה עם החלקים הרעים כחלק מהמכלול של אישיותו, ואינו מבדיל בין החלקים הרעים שבנפש לחלקים הטובים. אל תקרי תלמדנו אלא תלמדנו, דבר זה מתורתך למדתנו - אין המושא יחיד: 'תלמד אותו', ומכוון לאדם המתייסר, אלא המושא הוא רבים: 'תלמד אותנו'. מצד יראת הענש - מהפחד מהעונש. יסורים עצמיים - ייסורים מהחטא עצמו. תנאי חייה - התנאים הנדרשים לנשמה כדי להופיע את חייה. האוצר הטוב - התועלת, הערך. ודעתו מתישבת בהם - מתרצה בהם. ותלמודו מתקדם בידו - ואין הייסורים פוגעים בתלמודו. שהוד נשמתו בולט מהם - טובה וטהרתה של הנשמה ניכר באמצעות העוונות, בכך שהחטא מביא ייסורים על הנשמה, והייסורים מלמדים על ההיפוך הגמור שיש בין מהות הנשמה לחטא.

ביאורים

החטא גורם לאדם לתחושת ריחוק מהעולם ומעצמו ובכך מסב לו כאב והרגשת אפסיות. יש לכך שני הסברים, הראשון פסיכולוגי-חיצוני והשני אלוהי-פנימי. ההסבר הראשון הוא שאדם חוטא כדי למלא את צרכיו האישיים, הוא חושב על עצמו בלבד ואינו דואג כלל לזולתו. דפוס התנהגות כזה מוליד אישיות סגורה ומוליד ניתוק רגשי הגורם לכאב תמידי. ההסבר השני הוא העמוק יותר, שהכאב מגיע משום שהאדם עובר על רצון ה' במעשה החטא. כל הטוב שבעולם מתגלה בהתנהלות של ההשפעה האלוהית, וחטא גורם לנתק בחיבור הטבעי לבריאה אלוהית זו.

הנתק הנפשי שיכול להיווצר לאדם בשל החטא נובע ממקום רע. לרוב התהליכים בעולם יש שורש טוב אך עקב סטייה מהדרך הם מתגלים בצורה רעה, אולם יש גם תהליכים שהשורש שלהם רקוב כי הנביעה שממנה הם ניוונים היא ממקור רע. השורש של הניתוק מהחיים הוא בהסתכלות הפסימית על העולם, הרואה בכל דבר את הצד הרע והמכוער שלו, והיא זו שגורמת לאדם להסתכל על עצמו באופן שלילי. החטא גורם לאדם להתרחק מהקב"ה, והתרחקות זו גוררת איתה הסתכלות פסימית של האדם ביחס לעצמו וביחס לחברה סביבו. אדם שרואה שחורות בכל דבר אינו מאמין ביכולתו להתעלות וגם אינו בוטח בקב"ה. הוא אינו מקווה לעתיד טוב יותר ולכן גם אינו מנסה להשתנות. זו טעות הרסנית שהחטא יכול להטמיע באדם. אדם כזה יכול לפתח גם סוג של ציניות, או חיפוש אחר דברי צחוק שיבריחו אותו מהמחשבות הקודרות שהוא מצוי בהן. אך האמת היא שזו בריחה, החוטא מרגיש בתת מודע שהוא נמצא במצב רע, של ניתוק רגשי מעצמו ומהעולם, ולכן הוא מחפש דבר מה שיפיג את הכאב. אך זו אינה התמודדות עם הבעיה ולכן הוא לא יחוש שמחה אמיתית, אדם כזה שרוי בעצבות ובבדידות. התוופה לניתוק הרגשי היא התיקון שבא באמצעות תשובה אמיתית.

הרחבות

יסוד החטא - המרידה בה'

מיסודו של החטא. הרב פילבר מבאר - "מעשה החטא הוא עצם החטא, אך יסודו של החטא הוא אי הציות למלכו של עולם" (ביאורים ומקורות לאורות התשובה, פרק ח הערה 13).

מהי עין רעה?

רעי-העין אשר העולם פלו נראה להם בצבע פל כף שחר. המשנה באבות אומרת שאדם צריך לדבוק במידת העין הטובה ולהתרחק ממידת העין הרעה (אבות ב, ט). ביאר הרמב"ם שיעין טובה היא הסתפקות האדם במה שיש לו, ולעומת זאת העין הרעה היא "הקטנת הדברים", היינו, שכל מה שיש לו נראה "קטן" בעיניו, ומתוך כך הוא לא מסתפק במה שיש לו [פירוש המשניות שם]. כך גם אותם רעי עין שהרב קוק מדבר עליהם, הם אינם רואים את גודל הטוב האלוהי, אלא עסוקים רק בלקטר על החסרונות שבעולם.

נשמת האדם טהורה

והרשעה השרויה בעמק הנשמה. לכאורה יש להקשות שכן אנו אומרים "נשמה שנתת בי טהורה היא" [תפילת "אלהי נשמה" בברכות השחר], אם כן כיצד הרב קוק אומר שיש רשעה בנשמה? ניתן לבאר שהרב קוק לא מדבר כאן על הנשמה האלוהית שבאדם שהיא אכן טהורה, אלא על כוח רשעה פנימי שיש באדם והוא היצר הרע (ועיין בספר ביאורים ומקורות לאורות התשובה של הרב פילבר, שמבאר באופן שונה).

שאלות לדין

א. מהם הנזקים הבאים מאותה "עין רעה" על כל המציאות?

ב. מהי משמעות דברי הרב קוק שהעצבות "אוכלת את הרוח ואת הבשר"?

ג. פל חטא מדאיב את הלב, מפני שהוא סותר את האחדות שבין האישיית הפרטית עם פל ההויה פלה, ומתרפא הוא רק על ידי תשובה, שאורח עליו בה אור השפעה העליון של האידאליית אשר להוית המציאות, ובזה חוזרת ההשויה הפללית וההתאמה להויה להופיע בתוכו, ושב ורפא לו. אמנם יסוד הצער איננו מעצם החטא בלבדו כי אם מיסודו של החטא* ומתכן מהלך הנפש, שצנעטה הפוך מסדר הישות, האחרת באור הישר האלהי בכל המצוי המארגן באחדות וכוון מעלה.

ומפני זה, אותם אשר נפשמ רעה מיסודה, ושרש החטאים פלם מנח בדעותיהם, רעי העין בשאיפתם ותכונת לבבם, הנם רעי-העין אשר העולם פלו נראה להם בצבע פל כף שחר* עד אין תכלית. הם הם המתרעמים על העולם ועל החיים, בעלי עציבו דטחול*, אשר לעגם מפל ההויה הוא שחוק הכסיל, אשר לא ידע להבין כי "טוב ד' לכל".

ד. מה הוא מקור הרגזה של רשעים, מהו הקצף על העולם פלו, מה הוא יסוד העצבות הפורה, האוכלת את הרוח ואת הנפש, הממלאת ארס את החיים, המצוים אצלם, מהיכן מקור משחת זה נמשה? בבטחון פנימי ברור אנו משיבים על זה: מקור הרשעה פל זה נובע, "מנשעים יצא רשע". חפשי הוא הרצון, ולהיות גבור וכן חורין אמתי באו החיים, והרשעה השרויה בעמק הנשמה*, קשרהצון איננו חפץ לעזבה, הרי היא סותרת את המשקל השוה של החיים, את היחש הישר שיש לנשמתו של האדם עם פל ההויה פלה בכללותה ובפרטיותה, והרוס ההרמוניה - מכאובים רבים הוא מסבב, וכשהוא חודר אל הרוח, עצומים יסוריו שהם מתגלים בצורה של זועה, של קצפון, של חצפא, של קלון ויאוש. ולזאת קוראים הם הצדיקים אנשי הטוב והחסד, אנשי האשר של החיים, אל הרשעים האמללים: באו וחי, "שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו", התענוגו על טוב ד' וראו חיים של ענג ושל אורה, של שלום ושל שלות השקט, של בטחון ושל פבדו, כטל מאת ד', כרביבים עלי עשב".

האידאליית אשר להוית המציאות - המקור העליון של המציאות, שהוא תכלית ומגמת כל המציאות. מיסודו של החטא - התפיסה שהביאה לחטא. הפוך מסדר הישות - שונה ומנוגד לסדר המציאות האחדותית. ומפני זה - משום שיסוד החטא מנותק מהמציאות ומנוגד לה. עציבו דטחול - עצבות המיוחסת, לפי ספר הזוהר, להשפעתו היתירה של הטחול בגוף האדם [הערת הרב צבי יהודה קוק]. בעמק הנשמה - בעומק האישיות. קשרהצון איננו חפץ לעזבה - האדם איננו רוצה לעזוב את דרך הרשע. המשקל השוה - האיזון. וכשהוא חודר אל הרוח - כאשר הרשעות והרס ההרמוניה חודרים ומשפיעים על תפיסת העולם.

